

Катарина С. Лазич  
Универзитет у Крагујевцу  
Филолошко-уметнички факултет  
Катедра за англистику

УДК 821.112.2-31.09 Schlink B.  
DOI 10.46793/Uzdanica22.1.183L  
Стручни рад  
Примљен: 27. децембар 2024.  
Прихваћен: 25. април 2025.

## ПРОБЛЕМ ОПРОШТАЈА У РОМАНУ *ЧИТАЧ* БЕРНХАРДА ШЛИНКА: ИЗМЕЂУ ЖРТВЕ И ЗЛОЧИНЦА

*Айспиракџи:* Рад ће се превасходно бавити опроштајем у роману *Читач* Бернхарда Шлинка. О опроштају ће у раду бити говорено из две перспективе, жртава и оних који су злочин починили. Методологија рада засниваће се на мултидисциплинарној перспективи, односно примени филозофије морала на конкретно књижевно дело. Теоријски оквир састојаће се из следећих радова: студије Ентонија Беша *Опроштај и хришћанска етика* (*Forgiveness and Christian Ethics*), студије Жака Дериде *О космополитанизму и опроштају* (*On Cosmopolitanism and forgiveness*), студија Владимира Јанкељевича *Опроштај* (*Forgiveness*) и *Да ли им требамо опроштаја?* (*Should We Pardon Them?*), као и студије Цефрија Марфија под насловом *Поравнање: опроштај и његове границе* (*Getting Even: Forgiveness and Its Limits*). Немогућност опроштаја у Шлинковом роману *Читач* кореспондира са немогућношћу починиоца да увиди размере свог злочина. Поред тога, опроштај се у роману имплицитно тражи од преживелих и притом се поставља питање да ли ико има право да опрости у име мртвих који то више не могу (чињеница која сама по себи представља апорију), а што ће такође бити једна од хипотеза нашег рада.

*Кључне речи:* Шлинк, *Читач*, опроштај, Јевреји, Холокауст, кривица, покајање.

### УВОД

Ентони Беш опроштај дефинише као „морални одговор на неправду<sup>1</sup>” (Беш 2007: 3). У контексту Шлинковог романа *Читач*, говорити пак о опроштају као о „моралном одговору на неправду” чини се еуфемистичким, барем ако се има у виду да би за убиство неколико стотина логорашица прикладнији термин могао бити „злочин”. Стога се поставља питање има ли уопште смисла говорити о опроштају у датом случају. Беш (2007: 11) наводи како В. Јанкељевич „хиперболично указује на то да је опроштај умро у лого-

<sup>1</sup> Енгл. “Forgiveness is a moral response to wrongdoing” (Bash 2007: 3).

рима смрти Холокауста<sup>2</sup>” (Беш 2007: 11). Самим тим, такви злочини били би апсолутно неопростиви. С друге стране, Дерида истиче могућност опроштаја управо у случајевима када се недело показује неопростивим:

Ако постоји нешто што завређује опроштај, онда је то оно што се на црквеном језику назива смртни грех, најгори, неопростиви злочин или озледа. Одатле и проистиче апорија, која се може описати у својој сувопарној и неумољивој формалности, без милости: опроштај прашта само оно неопростиво. Човек не може, или не би требало, да опрости; опроштај постоји, ако га уопште има, само тамо где постоји неопростиво. Односно, опроштај се даје као немогућност сама по себи. Постаје могућ само онда када чини оно што је немогуће<sup>3</sup> (Дерида 2001: 32–33).

Примена Деридиног или Јанкељевичевог тумачења опроштаја на Ханин случај указивала би на две апсолутне крајности: Ханин је злочин, према Дерида, апсолутно опростив („опрашта се само оно неопростиво”) или, према Јанкељевичу, у потпуности неопростив („опроштај је умро у логорима смрти Холокауста”), те би се тиме рад могао закључити. Међутим, питање опроштаја у Шлинковом роману знатно је комплексније од датог појединостављења, а додатно га компликује и чињеница да се опроштај имплицитно тражи од преживелих (при чему је упитно имају ли они право да праштају у име мртвих), као и да Хана ни у једном моменту експлицитно не тражи опроштај.

Сходно наведеном, може се поставити питање покајања и његове неопходности, или уопште смислености, приликом тражења опроштаја. Беш (2007: 77) истиче Гарардов став да „покајање за одређене нарочито ужасне поступке не представља разлог за опроштај<sup>4</sup>” (Беш 2007: 77), што самим тим може указивати на немогућност опроштаја: „нека злодела су таквих размера да се касније покајање може чинити безначајним – постоје одређена морална путовања са којих нема повратка путем покајања<sup>5</sup>” (Беш 2007: 77). Страдање Јевреја у Холокаусту (чиме се Шлинков роман бави) несумњиво је такав злочин. Стога, упркос потенцијалном постојању покајања код онога који је злодело починио, могућност опроштаја и даље је врло упитна. Ха-

---

<sup>2</sup> Енгл. “Jankélévitch also suggests hyperbolically that forgiveness ‘died in the death camps’ of the Holocaust” (Bash 2007: 11).

<sup>3</sup> Енгл. “[...] If there is something to forgive, it would be what in religious language is called mortal sin, the worst, the unforgivable crime or harm. From which comes the aporia, which can be described in its dry and implacable formality, without mercy: forgiveness forgives only the unforgivable. That is to say that forgiveness must announce itself as impossibility itself. It can only be possible in doing the impossible” (Derrida 2001: 32–33).

<sup>4</sup> Енгл. “Garrard rightly argues in relation to some particularly horrific actions, repentance does not provide a reason for forgiveness” (Bash 2007: 77).

<sup>5</sup> Енгл. “Some evil-doing is so great that later repentance just seems irrelevant – there are some moral journeys from which there is no returning down the repentance route” (Bash 2007: 77).

нин случај додатно отежава чињеница да она своје кајање експлицитно не изражава те се стиче утисак да опроштај и не тражи. Калхун истиче „да се праштање људима који се не кају за неопростиве поступке чини одвратним, ако не и немогућим”<sup>6</sup> (Калхун 1992: 76). Марфи, с друге стране, наводи да покајање представља „унутрашњи душевни чин или пак чин који поседује суштинску друштвену димензију. Под унутрашњим (душевним) чином, покајање се може сматрати прихватањем одговорности за зло које појединац уочава у свом карактеру, одбацивањем тог зла, и искреном решеношћу да се да све од себе како би се оно искоренило”<sup>7</sup> (Марфи 2003: 41). Хана нити тражи опроштај, а врло је упитно и то да ли долази до схватања енормности онога што је починила (што Марфи назива „унутрашњим душевним чином”) или јој Берг и читаоци наведено само приписују.

Недостатак Ханиног отвореног тражења опроштаја, као и упитност њеног унутрашњег преображаја (спознаје онога што је починила), могу пак на имплицитан начин указивати на немогућност њене спознаје енормности Холокауста. У даљем раду настојаћемо да дату хипотезу потврдимо.

## ОПРОШТАЈ У РОМАНУ *ЧИТАЧ*

Ханина кривица је неупитна не само захваљујући чињеници да је била одговорна за страдање великог броја јеврејских жена њиховим слањем у Аушвиц приликом селекција, током марша као и у пожару, већ и томе што је наређења некритички извршавала, не помишљајући ни у једном тренутку да одбије послушност. Чињеница да је у време извршења злодела била неписмена никако не указује на то да би се евентуално могло имати разумевања за оно што је учинила: човек не мора бити образован да би могао да разлучи добро од лошег, али мора да поседује морални интегритет. Упитно је, међутим, да ли се Хани може приписати одређени вид душевне заосталости или пак наивности, будући да током суђења реагује попут детета, „не схватајући контекст, правила по којима се играло, формуле на основу којих се оно што је она и што су други рекли прерачунавало у кривицу и невиност, казну и ослобођење од казне” (Шлинк 2017: 117–118): њена апсолутна неспособност да процени ситуацију у којој је и да сходно томе прилагоди своје поступ-

---

<sup>6</sup> Енгл. “Forgiving unrepentant people for inexcusable injuries seems repugnant, if not impossible” (Calhoun 1992: 76).

<sup>7</sup> Енгл. “(Repentance may be conceptualized) as either an interior mental act with an essential social dimension. As an interior act, it may be seen simply as the remorseful acceptance of responsibility for the evil that one sees in one’s character, the repudiation of that evil, and the sincere resolve to do one’s best to extirpate it” (Murphy 2003: 41).

ке<sup>8</sup>, као и „запањујући” стид који она осећа због чињенице да је неписмена да радије пристаје да буде проглашена злочинцем него да се то разоткрије могу указивати на њен интелектуални дефицит<sup>9</sup>. Међутим, чињеница да је у затвору успела да готово сама научи да чита и пише хипотезу о њеној душевној заосталости у великој мери доводи у питање. Мајкл Лаки (Michael Lackey) у раду под називом „Уметност ’читања’<sup>10</sup> и самоубиство након Холокауста у Шлинковом *Читачу*”<sup>11</sup> заступа мишљење да је Хана тек својим описмењаванем у затвору постала заправо свесна размера онога што је учинила:

Пре суђења, пре него што је научила да чита, Хана се није осећала кривом. У то време, нико је није могао сматрати одговорном, чак ни суд. Како се уопште и могла осећати кривом? Једноставно је вршила своју дужност као одговорни и поштени запослени. Међутим, у затвору, доживела је трансформацију која јој је омогућила приступ у унутрашњи живот „мртвих”. А то што су јој ти други рекли било је да им је нанела зло, и да је притом то учинила читавом низу других људи, било да су они тада били присутни или не. Али важно је нагласити да се Хана у том моменту сматра кривом не зато што је прекршила неки апстрактни морал филозофског система или одређени закон међународног суда („суд”). Сматра се одговорном јер је наудила појединачним људима. Сада када је научила да читањем допре до унутрашњег живота других, нарочито оних којима је наудила, тим другима је дата могућност да њој саопште стварност и природу њеног злочина. Укратко, учење да се читањем допре до других омогућава појединцу да постане свестан права других на постојање<sup>12</sup> (Лаки 2018: 149).

Вортингтон наводи „да Ханина инцидијација у традиционални хуманистички књижевни канон представља постизање моралног образовања, те

---

<sup>8</sup> Наведену чињеницу Ханине „немогућности да своје одговоре (на суђењу) прилагоди у односу на публику” Лаки приписује њеној неспособности да „’чита’ друге” (в. Лаки 2018: 150).

<sup>9</sup> Наведеном хипотезом би се могло бавити неко од будућих истраживања.

<sup>10</sup> У смислу „читања” других људи, њиховог унутрашњег живота; у раду се не мисли на читање као солитарну активност.

<sup>11</sup> “The Art of ‘Reading-To’ and the Post-Holocaust Suicide in Schlink’s *The Reader*”.

<sup>12</sup> Енгл. „Before the trial, before she could read, Hanna did not feel guilty. At that time, no one held her to account, not even the court. How could she feel guilty? She merely did her duty as a responsible and sincere employee. But while in prison, she underwent a transformation, which enabled her to access the interior lives of ‘the dead’. And what those others told her was that she violated them, and that in violating them she violated a whole range of other people, whether they were there or not. But it is important to note that Hanna finds herself culpable at this point not because she violated an abstract moral of a philosophical system or a specific law of an international tribunal (‘the court’). She feels accountable because she wronged individual people. Now that she has learned how to read her way into inner lives of others, specifically those she wronged, those others have been able to communicate to her the reality and nature of her crime. In short, learning how to read one’s way to the other enables one to feel the other’s claim to existence” (Lackey 2018: 149).

консеквентно степена самосвести који је наводи да коначно призна кривицу за оно што је учинила<sup>13</sup>” (Вортингтон 2011: 207). Хана и сама (у извесном смислу) истиче своју одговорност за оно што је учинила у разговору са Бергом непосредно пре изласка из затвора:

Кад те нико не разуме онда немаш ни коме да положиш рачуне. Ни суд није имао права да тражи да му положим рачун. Али мртви то могу. Они разумеју. Није чак ни неопходно да су присуствовали оном што се догађало, а ако јесу, онда тек савршено добро разумеју. Долазили су сваке ноћи, звала их ја или не. Пре процеса сам још успевала да их одагнам, после више не (Шлинк 2017: 212).

Наведену чињеницу потврђују и речи Михаела Берга преживелој Јеврејки којој је Хана завештала новац: „У сваком случају, свесна је шта је урадила другима, у логору и на маршу. То ми није само рекла, већ се тиме последњих година у затвору интензивно бавила” (Шлинк 2017: 229). Карактеристичан је истовремено и Ханин избор литературе након што је научила да чита (и пише) а који се састоји из дела аутора као што су Примо Леви, Ели Визел, Тадеуш Боровски, Жан Амери (књижевност коју су писале жртве Холокауста) као и дневничких белешки Рудолфа Хеса, књиге Хане Арент о Ајхману у Јерусалиму и научне литературе о концентрационим логорима (в. Шлинк 2017: 219). Хану пре одласка у затвор карактеришу не само недостатак интересовања за друге, већ и неспособност „читања” њихових унутрашњих живота (в. Лаки 2018: 150). Међутим, увидом у искуства људи који су Холокауст преживели, као и белешки нацистичких крволока, Хана постаје свесна размера онога што је учинила али и до које је мере нацизам био једна первертирана идеологија. Међутим, како Вортингтон у свом раду наводи:

У коначници, наведена листа је само списак литературе. Ми нисмо упознати са тиме *како* Хана чита наведене књиге, нити да ли долази до икакве спознаје њиховим читањем, ако уопште долази – осим ако њено самоубиство непосредно пре изласка из затвора након осамнаест година не тумачимо у светлу њене самоосуде<sup>14</sup> (Вортингтон 2011: 218).

Лаки Ханино самоубиство непосредно пре изласка на слободу доводи у везу са чињеницом да није желела да се врати друштву које је омогућило

---

<sup>13</sup> Енгл. “(Schlink has been criticized by some and praised by others for apparently showing) Hanna’s induction into the traditional humanist literary canon as the means of attaining a moral education and so a degree of self-awareness that leads her finally to acknowledge culpability for her past actions” (Worthington 2011: 207).

<sup>14</sup> Енгл. “But in the final analysis, this is nothing more than a reading list. We are not told *how* Hanna reads these books or what she learns from them, if she learns anything – that is, unless we *read* her suicide on the morning of her eventual release after 18 years in prison as an act of self-condemnation” (Worthington 2011: 218).

појаву идеологије као што је нацизам (в. Лаки 2018: 153), о чему делимично говори и Слаберт који наводи „да иако разлог њеног самоубиства није експлицитно дат, најочигледнији закључак јесте да (Хана) савладавши своју неписменост, постаје морално 'писмена'”<sup>15</sup> (Слаберт 2009: 152) те је, не могавши да живи са оним што је учинила, одлучила да себи одузме живот. Наведену чињеницу потврђује и Вортингтон која наводи „да Ханина закаснела морална едукација постаје очигледна захваљујући чињеници да почини самоубиство дан пре изласка из затвора, као и очигледним покушајем да се искупи преживелој жртви постхумном новчаном донацијом”<sup>16</sup> (Вортингтон 2011: 207–208).

Марфи у свом раду наводи „да постоји схватање према коме су само жртве<sup>17</sup> злочина у *положају* да (злочин) опросте”<sup>18</sup> (Марфи 2003: 14). Беш у свом раду истиче „да се подразумева да само жртве могу опростити неправду која им је нанета. [...] Опроштај је дар особе којој је учињена неправда, а не било ког појединца”<sup>19</sup> (Беш 2007: 134). Беш (2007: 171) цитира Милбенка који сматра „да жртве монструозних свирепости не праштају – и не могу опростити – будући да су 'ишчезле': угушене су гасом, спаљене, стрељане, изгладњиване и бацане у импровизоване масовне гробнице или остављане да труле на отвореном. Они који су преживели могу бити исувише трауматизовани и сломљени те у немогућности да опросте”<sup>20</sup> (2007: 171). Важно је наравно истаћи да Хана ни у једном тренутку експлицитно не тражи опроштај нити од преживелих жртава (будући да током суђења ипак долази у контакт са једном од њих) нити посредно. Она једноставно наводи „да мртви имају права да јој траже да положи рачун” (Шлинк 2017: 212), из чега Берг и читаоци имплицитно изводе закључак да се она каје и да би мртве (када би могла наравно) замолила за опроштај, што само по себи представља апорију и физичку немогућност. У прилог закључку да се Хана каје и да је свесна онога шта је починила може говорити и литература о Холокаусту којом се

<sup>15</sup> Енгл. “The reason for her (Hannah’s) suicide is not given, but the most obvious conclusion seems that as she overcame her illiteracy, she becomes morally ‘literate’” (Slabbert 2009: 152).

<sup>16</sup> Енгл. “Hanna’s belated moral education is made clear, it has been suggested, by the fact that she commits suicide on the day before her eventual release from prison and apparently seeks to make amends with her surviving victim via a posthumous monetary donation” (Worthington 2011: 207–208).

<sup>17</sup> Наведена Марфијева тврдња односи се на пале, односно настрадале жртве.

<sup>18</sup> Енгл. “There is a sense in which only victims of wrongdoing have what might be called *standing to forgive*” (Murphy 2003: 14).

<sup>19</sup> Енгл. “It is regarded as axiomatic that only victims can forgive wrongs against them. [...] Forgiveness is the gift of the person who has been wronged, and not of any other person” (Bash 2007: 134).

<sup>20</sup> Енгл. “The victims of these monstrous atrocities do not – and cannot – forgive because they have ‘vanished’: gassed, burned, shot, starved and disposed of in makeshift graves or left to rot in open air. Those who survived may be traumatised and broken and so unable to forgive” (Bash 2007: 171).

Хана у затвору бавила, као и Бергове речи „да је Хана свесна шта је урадила другима, у логору и на маршу” те да му то „није само рекла већ се тиме у затвору интензивно бавила” (Шлинк 2017: 229). Али да ли му је Хана заиста то експлицитно и рекла? Може бити, наравно, да је постала свесна размера онога што је учинила, али Хана ни у једном тренутку током Бергове краткотрајне посете њој у затвору експлицитно не изговара да се каје, још мање да тражи опроштај. Како Вортингтон у свом раду наводи, „Хана не нуди никаква самооправдања, и у већем делу романа уопште јој није дат глас у роману<sup>21</sup>” (Вортингтон 2011: 212). Вортингтон такође наводи „да она (Хана) не признаје сопствену моралну кривицу; никада не изговара ’то што сам учинила било је погрешно’. Не настоји да се искупи нити покаже сажаљење или саосећање према својим жртвама<sup>22</sup>” (Вортингтон 2011: 212). Берг и читаоци су ти који закључак да се она каје изводе из њених одговора и чињенице да се бавила истраживањем Холокауста. Насупрот ауторима као што су Слаберт и Лаки који Ханино самоубиство доводе у везу са чињеницом да је, научивши да чита и пише, постала свесна злочина који је она као експонент нацизма починила, Дејвид Хер, сценариста филма „Читаач”, како наводе Вајс и Купер-Леики, истиче:

Постаје јасно у тренутку када ниједан писац било ког порекла, приказујући злочине немачког народа, нема морално право да пружи својим ликовима било какву могућност искупљења. [...] Хана, на инсистирање аутора, не долази до спознаје онога што је учинила. Може се такође рећи да је било какво разумевање злочина тако енормних размера просто немогуће<sup>23</sup> (Вајс, Купер-Леики 2009: 429).

Вајс и Купер-Леики (2009: 429) помињу како Шлинк такође истиче Ханину немогућност спознаје онога што је учинила: „У њој [Хани] присутно је морално слепило... У њој је заиста нешто недостајало<sup>24</sup>”. Они даље наводе „да иако она [Хана] (на)учи себе да чита и пише, њено морално слепило остаје неразрешено до краја. Њено самоубиство, како га ми видимо, пред-

<sup>21</sup> Енгл. “She (Hanna) offers no self-justifications and, for the most part, does ’not speak of her own accord’ throughout the book” (Worthington 2011: 212).

<sup>22</sup> Енгл. “She (Hanna) does not admit that she is morally guilty; she never says ’what I did was wrong’. Nor does she atone or show remorse or sympathy for her victims” (Worthington 2011: 212).

<sup>23</sup> Енгл. “It’s clear the moment you finish the novel that in no sense can it be seen as a book about forgiveness. On the contrary, Schlink makes it plain, both in his writing and in private conversation, that no writer of whatever background, portraying the crimes of the German people, has the moral right to extend to his characters any possibility of redemption. [...] Hanna, at the author’s own insistence, reaches no real understanding of what she has done. You may even argue that no understanding of such extreme crimes is even possible” (Weiss, Cooper-Lehki 2009: 429).

<sup>24</sup> Енгл. “There’s an element of moral blindness in her... There was something really lacking in her” (Weiss, Cooper-Lehki 2009: 429).



ставља њено прихватање да је други виде као злу и да Михаел не може да јој опрости, те сумњамо да је код ње могло бити недвосмисленог кајања<sup>25</sup> (Вајс, Купер-Леики 2009: 429). У датом случају, будући да покајања нема, Хана не може заслужити опроштај, осим ако бисмо се руководили Деридином тврдњом да се опрашта „само неопростиво”.

Упркос томе да Хана није своје кајање и тражење опроштаја изразила речима, неупитна је чињеница да је у свом тестаменту завештала приличну своту новца (седам хиљада марака) жртви која је преживела пожар. Будући да тражење опроштаја може бити изражено „кроз мимику, гестове и поступке који представљају компензацију за тражење опроштаја” (Петковић 2023: 467), Ханина последња воља би се могла сматрати једним симболичним тражењем опроштаја. Међутим, чињеница је такође да жртва одбија да лично прими новац, обраћајући се Бергу: „Имате ли неки предлог како да се употреби новац? Наменити га нечему што је у вези с холокаустом изгледа ми заиста као разрешење од греха, које нити могу нити хоћу да дам” (Шлинк 2017: 230). Жртва, која је пуким случајем преживела пожар, нема право да опрости злочин у име мртвих. Штавише, она задржава право да злочинцу и сама не опрости, нарочито у случајевима „када су рана и понижење које су жртве претрпеле такве тежине да су ’неопростиви’<sup>26</sup>” (Марфи 2003: 44), односно, како Беш у свом раду истиче, „жртва има слободу да ускрати опроштај, иако се такав поступак може сматрати знаком непријатељства или пак карактерном маном<sup>27</sup>” (Беш 2007: 103). Чињеница да је новац уплаћен на рачун „удружења *Jewish League Against Illiteracy*”, према Дерида, такође указује на немогућност опроштаја, будући да опроштај укључује окривљеног и жртву док интервенцијом посредничке институције долази до амнестије, измирења, обештећења, итд., али не и до правог опроштаја (в. Дерида 2001: 42). Прећутни пристанак жртве да новац буде употребљен на било шта што се односи на Јевреје (поготово уплаћен на рачун удружења са тако племени-тим циљем) може бити тумачен као гест којим жртва симболично исказује свој опроштај. Ипак, наведена хипотеза остаје на нивоу спекулације.

Опроштај може бити условљен и протоком времена. Јанкељевич истиче следеће:

Еволуција сваког појединца, укључујући и самог преступника, сумира на свој начин еволуцију генерација које се смењују. Особа која ми се замерила

<sup>25</sup> Енгл. „Although she teaches herself to read and write, her moral blindness is unresolved. Her suicide, in our view, represents her acceptance that others see her as evil and that Michael cannot forgive her, although we doubt that there is empathic remorse” (Weiss, Cooper-Lehki 2009: 429).

<sup>26</sup> Енгл. “(Or perhaps they will see) the injury and degradation they have suffered as being so grave as to be ‘unforgivable’” (Murphy 2003: 44).

<sup>27</sup> Енгл. “It is a victim’s privilege to withhold forgiveness, even though it may be regarded as churlish and a defect of character not to forgive” (Bash 2007: 103).



данас више није иста особа која ме је раније увредила; укратко, ја настављам да будем огорчен на особу која више не постоји, на сенку кривца, на утвару грешника. Одбијање да се опрости не дозвољава кривцу да се дистанцира од свог недела, поистовећује починиоца са чином, и своди биће починиоца на „почињено”. [...] Особа бескрајно превазилази свој грех у коме наша огорченост жели да га заточи<sup>28</sup> (Јанкељевич 2005: 19).

Сходно наведеном, постојала би могућност да се Хани опрости. Међутим, Ханин (морални) преображај у том смислу у великој мери остаје упитан: она ниједног тренутка експлицитно не изражава кајање нити тражи опроштај, а њеним поступцима у затвору Берг и читаоци често приписују значење кога можда и нема. Ханини поступци у затвору ипак не морају нужно указивати на њен морални препород. Штавише, завештање новца могло би, у очима жртве, попримити негативну конотацију, представљати својеврсну „монетизацију” страдања јеврејског народа, уз неизбежно питање: Зар заиста мислите да се новцем можете искупити за злочин таквих размера? Штавише, Вортингтон наводи да се овај Ханин чин може тумачити као „закасни чин обештећења/самоосуђивања, или према неким негативним критикама, Ханин последњи покушај да потврди свој суверенитет слањем жртви знака извињења који захтева одговор: или опроштај или осуду<sup>29</sup>” (Вортингтон 2011: 219). Узимајући све у обзир, опроштај се и у наведеном случају показује као немогућност. Беш (2007: 75) издваја Кантов навод „да особа која се каје и тражи опроштај тражи немогуће, будући да особа која је преступ починила више не постоји, као и због чињенице да се последица преступа не може променити. Стога *никада* не може постојати искупљење, опроштај или повратак на старо<sup>30</sup>”. Насупрот Јанкељевичу који проток времена доводи у везу са еволуцијом починиоца, Кант дату чињеницу истиче као разлог да се починиоцу не опрости будући да он/она више није иста особа која је злочин починила. Једини начин, према Канту, да појединац доживи препород и избегне божју казну (будући да је учињено дело непоправљиво) (в. Беш 2007:

<sup>28</sup> Енгл. “The evolution of each individual, including the offender himself, sums up, in its own way, that of successive generations. The person against whom I hold a grudge today is no longer the person who offended me earlier; in short, I continue to have a rancour toward someone who no longer exists, toward the shadow of a guilty person, toward a phantom of the sinner. The refusal to forgive immobilizes the guilty person in his misdeed, identifies the agent with the act, and reduces the being of this agent to the having-done. [...] The person infinitely exceeds the sin in which our rancour wants to imprison him” (Jankélévitch 2005: 46–47).

<sup>29</sup> Енгл. “This (Hanna’s bequeathing the money to the survived victim) can also be interpreted in several ways: as an act of belated reparation/self-judgement or, as some incensed critics have suggested, as Hanna’s final attempt to assert sovereignty by sending to her victim a token of apology that demands a response: either forgiveness or condemnation” (Worthington 2011: 219).

<sup>30</sup> Енгл. “A repentant person who asks for forgiveness is, according to Kant, asking the impossible because the person who committed the wrong no longer exists and because the effect of wrongdoing cannot be reversed. There can, therefore, *never* be atonement, forgiveness or restoration” (Bash 2007: 75).

75) јесте „да се искупи за своје грехе и живи исправно у будућности<sup>31</sup>” (Беш 2007: 75), прилика које се Хана лишава починивши самоубиство. С друге стране, Јанкељевич одбија могућност да будућа добра дела пониште учињено недело (в. Јанкељевич 2005: 46–47). Како Јанкељевич истиче, „накнадна добра дела, која следе недело, супротстављена су му, али без могућности да га апсорбују у себе или да га промене изнутра. Лоша намера се одавно претворила у добру, али она није апсорбовала *чињеницу* лоше намере, као што није уништила *вечну* чињеницу да је *једном* љубав пропуштена. И добра и лоша (намера) остају заувек неупоредиве<sup>32</sup>” (Јанкељевич 2005: 46–47). Сходно томе, будућа добра дела као ни проток времена не могу „избрисати” чињеницу да је оно лоше почињено (в. Јанкељевич 2005: 46): добра дела стајаће увек насупрот оном лошем али никада неће моћи да га анулирају. Упркос томе да би Хана својим будућим добрим делима могла заслужити опроштај и искупити се, остаје чињеница која се не може изменити, да је недело<sup>33</sup> почињено.

Напоследку, опроштај се у роману *Чийач* показује као немогућност због чињенице да нема директног контакта између починиоца и (преживеле) жртве, што Дерида у свом раду *О космополиитанизму и ойрошитају* јасно истиче као нужан предуслов да би до опроштаја евентуално дошло (в. Дерида 2001: 42). Беш такође истиче неопходност личног сусрета између починиоца и жртве будући да је оно могуће само када је „међуљудско”, односно када укључује појединце а не групе или одређене посредничке институције (в. Беш 2007: 179). Једино у случају личног сусрета починиоца и жртве може доћи до истинског опроштаја: у свим осталим можемо говорити о нечему „што је сродно опроштају, покајању и сличном. Исход може бити помиловање и измирење<sup>34</sup>” (Беш 2007: 179), али не и опроштај као такав. У роману *Чийач* директног сусрета између починиоца и жртве нема, уколико се наравно не изузме њихов краткотрајан сусрет током суђења, приликом кога нема никаквог директног контакта. Хана се, научивши да чита и пише, а будући физички спречена, могла жртви обратити писменим путем, објаснити јој

<sup>31</sup> Енгл. “The only hope is to make amends for one’s sins and to live rightly in the future” (Bash 2007: 75).

<sup>32</sup> Енгл. “Subsequent good actions, following upon the bad one, are juxtaposed with it, but without absorbing or without transfiguring it from the inside. The bad intention has become good for a long time, but the good one has not absorbed the *fact of* the bad one, just as it has not destroyed the *eternal fact of* having *one time* missed out on love. The good one and the bad one stay forever incomparable” (Jankélévitch 2005: 46–47).

<sup>33</sup> Питање лоше намере иза дела се у Ханеном случају не поставља будући да је свој посао у логору обављала бирократски, што нас поново наводи на концепт „баналности зла”.

<sup>34</sup> Енгл. “(I take the view that groups cannot forgive or be forgiven and that individuals cannot forgive groups – because the encounter is not person-to-person) – though it is possible to engage in ways that are akin to forgiveness, repentance and so on. The result can be a pardon and reconciliation» (Bash 2007: 179).

мотиве својих поступака. До опроштаја можда ни у том случају не би дошло, али би код жртве могла наићи на извесну дозу разумевања. Међутим, Хана ништа од тога не чини, а њено самоубиство непосредно пред излазак из затвора укида сваку могућност евентуалног сусрета у будућности. Све наведено с разлогом доводи у питање Ханин морални препород и кајање. Стога Берг, као извршилац Ханине воље, нема право да од жртве тражи опроштај за Хану или „одавање признања” („Зар не можете да јој одате признање, а да је не разрешите греха?”) као што ни жртва нема право (а притом и не жели) да опрости у име настрадалих. У случају пак да је преживела жртва била вољна да Хани опрости могло би се говорити о тзв. „квазиопроштају”. Беш (2007: 8) истиче Беново запажање да до квазиопроштаја долази онда када „трећа лица<sup>35</sup>, иако нису у могућности да у потпуности прихвате оно што је учињено, ипак превазилазе огорчење које осећају у име оних који су директно оштећени<sup>36</sup>”. Будући да би једино настрадале жртве могле да Хани дају истински опроштај, преживела жртва то може посредством квазиопроштаја: међутим, у роману је очигледно да она то не жели и пре свега не може. Штавише, преживела не жели то учинити ни у властито име, будући да је и сама жртва онога што је Хана учинила. Истовремено, Бен (в. Беш 2007: 8) квазиопроштај ограничава на оне случајеве када се починилац очигледно каје због онога што је учинио, што је у Ханином случају такође врло упитно те се опроштај поново испоставља као немогућност.

## ЗАКЉУЧАК

Рад се превасходно бавио опроштајем у роману *Чийшач* Бернхарда Шлинка. О опроштају је у раду говорено из две перспективе, жртава и оних који су злочин(е) починили. Опроштај се између осталог дефинише као морални одговор на неправду и мора укључивати само жртву и починиоца, без интервенције неке од посредничких институција. Истовремено, истиче се да је, да би до истинског опроштаја дошло, неопходно да жртва буде та која ће опростити будући да то не може нико учинити уместо ње нити на то има право. Међутим, наведена чињеница може представљати апорију будући да су жртве у великом броју случајева мртве, те се опроштај указује као физичка немогућност. Такође, као један од нужних предуслова за опроштај истиче се покајање које починиоци у великом броју случајева не показују.

У роману *Чийшач* до правог, истинског опроштаја не долази из више разлога. Најпре, у питању је превасходно немогућност (и неспремност) пре-

<sup>35</sup> Родитељи, рођаци, пријатељи или потомци настрадалих.

<sup>36</sup> Енгл. “‘Quasi-forgiveness’ may be applicable here, that is when ‘third parties, whilst not [at] all condoning what was done, overcome the indignation they feel on behalf of those directly wronged’” (Bash 2007: 8).

живеле жртве да опрости у своје и име других. Такође, и сам аутор романа указује на постојање извесног „моралног слепила” код Хане, те немогућности да спозна размере злочина који је као експонент нацизма починила. Сходно томе, уколико нема спознаје нема ни кајања, те је упитно колико она (Хана) уопште заслужује опроштај. Хана у роману своје кајање и тражење опроштаја не изражава речима, већ Берг и читаоци из њених поступака имплицитно долазе до закључка да се она каје и да би желела да се искупи. Међутим, наведено ипак остаје на нивоу спекулације.

Ни утицај протока времена на злочин (и злочинца) не указује једнозначно на то да би се Хани требало опростити. Било које Ханино добро дело у будућности не би могло да измени чињеницу да је злочин починила: добро дело би увек стајало насупрот почињеном неделу. Напослетку, опроштај у роману није могућ и због чињенице да нема директног контакта између починиоца и жртве, као ни изгледа за његову реализацију у будућности. Наведена чињеница значајна је из разлога што је опроштај личан, он укључује појединце, злочинца и жртву, без интервенције посредника. Хана би сатисфакцију могла добити у виду квазиопроштаја, када људи који су били у блиском односу са жртвом дају опроштај (уместо ње): међутим, жртва у роману не показује спремност да тако шта и учини. Такође, имајући у виду да је искрено кајање починиоца услов за такав вид опроштаја, а да је притом упитно да ли се, и у којој мери, Хана каје, опроштај се и у датом случају, као и у претходним, показује немогућим, потврђујући речи сценаристе Дејвида Хера да *Чийач* никако није роман о опроштају (в. Вајс, Купер-Леики 2009: 429). Немогућност спознаје онога што је учињено, због чега не долази до опроштаја, једнака је немогућности разумевања Холокауста, злочина енормних размера.

## ИЗВОР

Šlink (2017): B. Šlink, *Čitač*, Beograd: Plato.

## ЛИТЕРАТУРА

Beš (2007): A. Bash, *Forgiveness and Christian Ethics: New studies in Christian Ethics*, New York: Cambridge University Press.

Derida (2001): J. Derrida, *On Cosmopolitanism and forgiveness*, London and New York: Routledge.

Jankeljevič (2005): V. Jankélévitch, *Forgiveness*, Chicago and London: The University of Chicago Press.

Kalhun (1992): C. Calhoun, Changing One's Heart, *Ethics*, 103(1), 76–96. <https://doi.org/10.1086/293471>

Laki (2018): M. Lackey, The Art of “Reading-To” and the Post-Holocaust Suicide in Schlink’s *The Reader*, *Philosophy and Literature*, 42(1), Johns Hopkins University Press, 145–164. <https://doi.org/10.1353/phl.2018.0008>

Marfi (2003): J. G. Murphy, *Getting Even: Forgiveness and Its Limits*, Oxford University Press.

Petković (2023): V. Petković, Verbalizacija praštanja u knjizi priča *Andeli neće sići sa nebesa* Đorđa Lebovića, *Jezik, književnost, moć*, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, 467–478.

Slabert (2009): N. M. Slabbert, Memory, history and guilt in Bernhard Schlink’s *Der Vorleser*, *Fundamina: A Journal of Legal History*, 15(2), 136–158.

Vajs, Kuper-Leiki (2009): K. J. Weiss, C. Cooper-Lehki, The Reader, *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online*, 37(3), 427–430.

Vortington (2011): K. L. Worthington, Suturing the Wound: Derrida’s “On Forgiveness” and Schlink’s *The Reader*, *Comparative Literature*, 63(2), University of Oregon, 203–224.

Katarina S. Lazić

University of Kragujevac

Faculty of Philology and Arts

Department of English Studies

## THE QUESTION OF FORGIVENESS IN BERNHARD SCHLINK’S NOVEL *THE READER*: BETWEEN THE VICTIM AND THE PERPETRATOR

*Summary:* The paper primarily dealt with the topic of forgiveness in Bernhard Schlink’s novel *The Reader*. Forgiveness has been discussed from the perspectives of the victims and the perpetrators. A multidisciplinary approach has been applied in the research, namely the moral philosophy has been applied to a particular literary work. The theoretical framework consisted of the following works: *Forgiveness and Christian Ethics* by Anthony Bash, *On Cosmopolitanism and forgiveness* by Jacques Derrida, *Forgiveness and Should We Pardon Them?* by Vladimir Jankélévitch, as well as *Getting Even: Forgiveness and Its Limits* by Jeffrie G. Murphy. The impossibility of forgiveness in Schlink’s *The Reader* corresponds with the inability of the perpetrator to grasp the enormity of her crime. Likewise, the forgiveness is (implicitly) being asked from the survivors, something that raises a question of whether anyone has a right to forgive in the name of the dead who are unable to do so (an aporia of itself), which has been one of the hypotheses of the paper.

*Keywords:* Schlink, *The Reader*, forgiveness, Jews, Holocaust, culpability, repentance.